

Σύγκριση

Τόμ. 12 (2001)

Γιάννης Η. Ιωάννου, Χωροχρονικά στην ποίηση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Δοκίμιο, Αθήνα 2000, σελ. 134.

Μαίη Σεχάμπ

doi: [10.12681/comparison.10807](https://doi.org/10.12681/comparison.10807)

Copyright © 2016, Μαίη Σεχάμπ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σεχάμπ Μ. (2017). Γιάννης Η. Ιωάννου, Χωροχρονικά στην ποίηση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Δοκίμιο, Αθήνα 2000, σελ. 134. *Σύγκριση*, 12, 194–197. <https://doi.org/10.12681/comparison.10807>

τη γόνιμη πρόσληψη του δραματικού υλικού του Σοφοκλή από εκπροσώπους του μετά τη Μεταρρύθμιση ανθρωπισμού. Έτσι, περιγράφεται ο μετασχηματισμός του μυθολογικού υλικού του Οιδίποδα σε χριστιανικό επίπεδο από τον δραματουργό W. Waldung, καθώς και του μυθολογικού υλικού του Αίαντα σε επίπεδο ηθικής και αισθητικής πρόσληψης από τους Th. Naogeorg και J. Scaliger αντίστοιχα. Ωστόσο, μόνο ο M. Opitz, κατά τη συγγραφέα, προσεγγίζει —κυρίως με την *Αντιγόνη* του— στον ύψιστο βαθμό τα ανθρωπιστικά ιδεώδη του Σοφοκλή.

Η μελέτη καταλήγει με μια αδρή — αλλά πολύτιμη για την ολοκλήρωση του υπό πραγμάτευση θέματος— σκιαγράφηση της πορείας που ακολουθεί η πρόσληψη του Σοφοκλή στην ποιητική του 17ου αιώνα στη Γερμανία.

Η μονογραφία, κινούμενη στα παραδοσιακά πεδία της συγκριτικής γραμματολογίας, επιλέγει ελάχιστα διερευνημένα θεματικά πλαίσια, και ως εκ τούτου αποτελεί ευπρόσδεκτο πόνημα για τη σχετική έρευνα. Ο πλούτος και η εποπτικότητα του βιβλιογραφικού υλικού, η συστηματική παράθεση αλλά και ο εποικοδομητικός σχολιασμός των σχετικών αποσπασμάτων ικανοποιούν και τις πιο εξειδικευμένες ανάγκες κάθε ερευνητή. Άλλωστε, παρά το γεγονός ότι η μελέτη απευθύνεται σε φιλόλογους με βαθιά γνώση τόσο της κλασικής ελληνικής και λατινικής ποιητικής παράδοσης όσο και του γερμανικού ανθρωπισμού, η συνεπής παράθεση της μετάφρασης των λατινικών κειμένων συμβάλλει στην ταχύτερη και απρόσκοπτη ανάγνωση της μελέτης. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να κάνει κανείς στις εκτενέστερες σημειώσεις, οι οποίες δεν

περιορίζονται στην ούτως ή άλλως πλούσια παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας, αλλά σε πολλά σημεία προσφέρουν και μια διαλεκτική κριτική των υπό συζήτηση θέσεων. Βεβαίως, ο απαιτητικός αναγνώστης της μονογραφίας ευχαρίστως θα έβλεπε μια εκτενέστερη γενική εισαγωγή, μια ποικιλία στη μεθοδολογική διάταξη των κεφαλαίων, καθώς και μια ειδικότερη αναγωγή των συμπερασμάτων κάθε κεφαλαίου σε ευρύτερα επίπεδα της ιστορίας των ιδεών της υπό πραγμάτευση εποχής. Ωστόσο, οι παρατηρήσεις αυτές ουδόλως επισκιάζουν τη σημασία της μονογραφίας ως πολύτιμου εγχειρίδιου για τη σχετική έρευνα.

Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστου

Γιάννης Η. Ιωάννου, *Χωροχρονικά στην ποίηση*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Δοκίμιο, Αθήνα 2000, σελ. 134.

Σπάνια ένας τίτλος μελέτης θα μπορούσε να είναι πιο αντιπροσωπευτικός των περιεχομένων του: Το *Χωροχρονικά στην Ποίηση* ανακοινώνει ένα ταξίδι μέσα στο χώρο και τον χρόνο στην ποίηση κατά τον 20ό αιώνα (1870-1970), δηλαδή γύρω από τις μείζονες παραδοσιακές συντεταγμένες κάθε λογοτεχνίας, και ταυτόχρονα παρουσιάζει τη νέα διαπλοκή ανάμεσα στην επιστήμη και την ποίηση. Για την καλύτερη κατανόηση της πρωτότυπης προοπτικής της μελέτης αυτής ως υπενθυμίσουμε την κατάσταση της σύγχρονης φυσικής σε σχέση με τη λογοτεχνία.

«Η επιστημονική εμπειρία του εικοστού αιώνα περνάει μέσα στην ποίηση»¹

Από μακροσκοπική άποψη, η περίοδος της μετάβασης από τον 19ο στον

20ό αιώνα καθίσταται μάρτυρας της δεύτερης μεγάλης επανάστασης, των προσλαμβανουσών παραστάσεων από την εποχή του ηλιοκεντρισμού του Κοπέρνικου. Πρόκειται για την ανάπτυξη της φυσικής της σχετικότητας, η οποία από τη μία δημιουργεί ένα νέο χωροχρονικό πλαίσιο και από την άλλη αποδέχεται τη σύμπτωση πολλών ταυτόχρονων παρατηρήσεων, έστω κι αν αυτές είναι αντιφατικές.

Για τον Albert Einstein, στον οποίο ο Γιάννης Η. Ιωάννου αναφέρεται σε σχέση με τον υπερρεαλισμό και τον Ελύτη (σελ. 60), ο χώρος και ο χρόνος εξαρτώνται από την ταχύτητα (ειδική σχετικότητα), ενώ η βαρύτητα εξυπακούει την καμπυλότητα του σύμπαντος (γενική σχετικότητα). Καθιερώνεται έτσι η άποψη ότι ο χρόνος καμπυλώνει το χώρο, ότι ο χρόνος στρεβλώνεται. Ο απόλυτος χώρος και χρόνο του Νεύτωνα είναι πια ξεπερασμένοι.

Από μια μικροσκοπική άποψη, γινόμαστε μάρτυρες της φυσικής υπέρβασης της ελάχιστης μέχρι τότε ενότητας της ύλης, του α-τόμου, του οποίου η διάσπαση διανοίγει νέους ορίζοντες στη σκέψη. Και εδώ επίσης, με τρόπο γλαφυρό, ο Γιάννης Η. Ιωάννου εγκαθιδρύει τη σχέση ανάμεσα στη διάσπαση της στιγμής, της παραδοσιακής ελάχιστης διάρκειας του χρόνου, και στη διάσπαση της ύλης (σελ. 57).

Για να ανταποκριθούν στη νέα αυτή πρόκληση, η λογοτεχνία και οι τέχνες γενικότερα αναζητούν νέες μορφές έκφρασης. Έτσι, από τη μια ο χώρος και ο χρόνος υποτάσσονται πλέον σε κάθε μορφής παραμορφώσεις, άποψη για την οποία ο κυβισμός

αποτελεί το πιο κτυπητό παράδειγμα: Επιχειρεί να αναπαραστήσει πολλαπλές και συγχρονικές απόψεις για ένα και μοναδικό αντικείμενο, οι οποίες όμως είναι για τον παρατηρητή εξίσου αληθείς. Από την άλλη, η λογοτεχνία και προπαντός η ποίηση, όπως καθαρά αποδεικνύει ο Γιάννης Η. Ιωάννου, επιχειρεί με τη σειρά της να εκφράσει τον καινούριο μονισμό της φυσικής. Για ποιο πράγμα μιλάμε όμως ακριβώς;

Ενώ ολόκληρη η ευρωπαϊκή σκέψη χαρακτηριζόταν μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα από τον αριστοτελικό δυισμό (διάκριση ανάμεσα στο φυσικό και το μετα-φυσικό), η φυσική της σχετικότητας οικειοποιείται την προσέγγιση των προσωκρατικών φυσιοκρατών, οι οποίοι αναζητούσαν μια θεμελιακή αρχή, έναν ενιαίο νόμο που να ερμηνεύει το σύνολο των φαινομένων. Αναφορικά με τη νεότερη και σύγχρονη ποίηση, αυτή η σφαιρική ολιστική αντίληψη του κόσμου αντανακλάται μέσα στην αντίληψη που αυτή υιοθετεί για την έμπνευση (που ο Γιάννης Η. Ιωάννου αναπτύσσει στο τέταρτο κεφάλαιο),² και στον «νέο ανθρωπισμό» (στον οποίο ο συγγραφέας αφιερώνει το σύνολο του πέμπτου και τελευταίου κεφαλαίου του δοκιμίου 3).

Το καινούριο ταξίδι του αναγνώστη

Το ίδιο το δοκίμιο εμφανίζεται ως ένα ταξίδι μέσα στην ποίηση: τα κεφάλαιά του, μη αριθμημένα ως να μην τους ταίριαζε να υποταχθούν στη σφραγίδα μιας απαρχαιωμένης χρονικής γραμμικότητας, δεν ορίζουν έναν αφηγησιακό χώρο ή χρόνο, αλλά έναν ποιητή. Το πρώτο κεφάλαιο λοιπόν τιτλοφορείται «Αρχίζοντας από τον

Mallarmé». Ο ποιητής αυτός, που κατά κοινή ομολογία σημαδεύει την απαρχή του μοντερνισμού, είναι επίσης ένας από τους πιο ερμητικούς των γαλλικών γραμμάτων. Όμως άξιο επαίνου είναι το γεγονός ότι ο συγγραφέας προσφέρει μερικές ξεκάθαρους απαντήσεις σε σχέση με την πολυπλοκότητα και τον ερμητισμό του Mallarmé. Εξηγεί μεθοδικά με ποιον τρόπο ο Mallarmé «στόχευε στην απαλλαγή του κειμένου από τη χρηστική του διάσταση» (σελ. 22), πώς η ποίηση κηρύσσει τον πόλεμο ενάντια στην εργαλειώδη χρήση της γλώσσας, πώς το δυσνόητο μετατρέπεται σε προϋπόθεση για τη διαύγεια. Τέλος, διασαφηνίζονται το είδος και το επίπεδο των επιδράσεων του Mallarmé στην ποιητική του Ελύτη.

Το δεύτερο κεφάλαιο —κι αυτό δεν μας εκπλήττει— φέρει τον τίτλο «Ταξίδι μέσα στον χρόνο». Ήδη με την προμετωπίδα, ειλημμένη από τον Μικρό Ναυτίλο του Ελύτη («Κάποτε νιώθω να 'μαι τόσο πολλοί που χάνομαι»), ο συγγραφέας μάς προσκαλεί να επανεύρουμε μέσα στην ποίηση μια άλλη συνέπεια των προσλαμβανουσών της σχετικότητας: τη συνύπαρξη διαφορετικών αλλά εξίσου έγκυρων απόψεων ενός αντικειμένου, γεγονός που πολλαπλασιάζει επίσης τις όψεις του «εγώ» έτσι ώστε ο ποιητής να υποχρεώνεται να επανασυγκροτεί αυτό το καλειδοσκοπικό «εγώ».

Ο σκοπός του νέου ανθρωπισμού έγκειται ακριβώς στην επανασύνθεση μιας κατατεμαχισμένης συνολικότητας που απορρέει από τον ολιστικό προσανατολισμό της νέας φυσικής. Το θέμα του αποδιάρθρωμένου χρόνου στον Ελύτη εξετάζεται ταυτόχρο-

να ως μια νέα υποκειμενική έννοια (φέρει στο μυαλό μας βέβαια τη μεγάλη επίδραση του Bergson, έστω κι αν αυτός δεν κατονομάζεται), αλλά και ως θρίαμβος της διαστελλόμενης στιγμής πάνω στον χρόνο που μας καταδικάζει: «Αυτή η ενεστωτικοποιημένη ποιητική στιγμή» μας λέει ο συγγραφέας «είναι, τελικά, η μόνη προσιτή αιωνιότητα».

Στο επόμενο κεφάλαιο, πάντοτε υπό το πρίσμα του ταξιδιού, ο Γιάννης Η. Ιωάννου διερευνά την ενδεχόμενη σχέση ανάμεσα στον Ελύτη και δύο κορυφαίους Γάλλους κριτικούς (Gaston Bachelard, Georges Poulet), για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται μάλλον για συγγένεια: οι έντονες ομοιότητες στο θέμα της αντίληψης του χρόνου, στην αρχή τουλάχιστον δεν οφείλονται τόσο σε ευεργετικές αναγνώσεις αλλά μάλλον στην περιωρούσα ατμόσφαιρα της εποχής, από τον Μεσοπόλεμο και εντεύθεν. Πρόκειται λοιπόν για «Παράλληλες πορείες» όπως υποδεικνύει ο τίτλος του κεφαλαίου. Τίποτε ωστόσο δεν αποκλείει την πιθανότητα, σημειώνει ο Γιάννης Η. Ιωάννου, ο Ελύτης «να έχει εν μέρει ενισχυθεί» (σελ. 69) από τις αναζητήσεις αυτές.

Στο κεφάλαιο «Η αιωνιότητα της στιγμής», ο συγγραφέας μάς μυεί σ' έναν νέο τύπο ταξιδιού, σε χώρους άπειρους και αιώνιους: δεν πρόκειται πλέον για κοσμικές διαπλανητικές πτήσεις όπως εκείνες στη λογοτεχνία της εποχής του Νεύτωνα, ούτε έστω για διαγαλαξιακές εμπειρίες όπως εκείνες που ενέπνευσαν στα τέλη του 19ου αιώνα τα εκλαίκευμένα έργα αστρονομίας του Camille Flammarion. Πρόκειται για ποιητικά ταξίδια του ανθρώπου που ανθίσταται στον χρόνο

με διάφορους τρόπους: μυθοποίηση, θεματική της αιώνιας νιότης, ρομαντική επικέντρωση στον χρόνο, διαστολή του παρόντος, εισχώρηση στην καρδιά της στιγμής. Ποια εικόνα εκτός από αυτήν της αστραπής, που τόσο αγάπησαν ο Ηράκλειτος, ο Char και ο Ελύτης, είναι σε θέση να αποδώσει καλύτερα αυτήν τη βουτιά μέσα στην κάθετη χρονικότητα; Για να τεκμηριώσει τη θέση του, ο Γιάννης Η. Ιωάννου παραθέτει εύστοχα τον στίχο του Char «Η αστραπή για μένα διαρκεί» (σελ. 87).

Ο συγγραφέας μάς οδηγεί σ' ένα τελευταίο μυστηριώδες και εντελώς διαφορετικό αυτήν τη φορά ταξίδι: στην «ξαφνική φώτιση» του ποιητή, που οδηγεί στην έμπνευση. Επεξηγεί ακόμα τον μονιστικό χαρακτήρα της έμπνευσης σε αντίθεση με τον μεταφυσικής προέλευσης «ενθουσιασμό» που ίσχυε από τους ομηρικούς χρόνους μέχρι τον 19ο αιώνα. Χωρίς να προσχωρεί στον υλισμό του Sartre στο θέμα αυτό, που σ' ό,τι αφορά το φαινόμενο της δημιουργίας δεν αποδέχεται παρά μόνο την τεχνική επεξεργασία και τη δουλειά, ο Ιωάννου αποδέχεται την ύπαρξη ενός εμπνευσμένου πυρήνα (σελ. 98), που προσεγγίζει με λεπτομέρεια καταδεικνύοντας ότι τα διάφορα στάδια της

δημιουργίας ενός ποιήματος στηρίζονται πάνω σ' αυτόν τον θεμελιακό άξονα.

Ένα τέτοιο ταξίδι δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει σε μια προσπάθεια διατύπωσης μιας ηθικής. Ο Γιάννης Η. Ιωάννου, δεκτικός στον νέο ανθρωπισμό των Γάλλων και Ελλήνων ποιητών του 20ού αιώνα, επιχειρεί να διασαφηνίσει τον ρόλο του υπερρεαλιστικού ή εκστατικού φαντασιακού στη διαδικασία διαμόρφωσης ενός νέου «πλανητικού» ανθρωπισμού σύμφωνα με τον όρο του Gilbert Durand, όπου το όνειρο, η φαντασία και η ψευδαίσθηση τίθενται στην υπηρεσία της προσπάθειας για ανοικοδόμηση μιας χαμένης συνολικότητας.

Αυτό το συχνά διακεκομμένο ταξίδι, όπως άλλωστε όλα τα ταξίδια, τεκμηριώνεται με ζωντανά παραδείγματα ειλημμένα από κορυφαία ποιητικά έργα, αλλά και από την καθημερινή ζωή και διατυπώνεται σε γλώσσα που ρέει, παρασύροντας τον αναγνώστη στην καρδιά της ποιητικής περιπέτειας του 20ού αιώνα, προτείνοντάς του ταυτόχρονα μια γοητευτική προοπτική: αυτήν που συνδέει την ποίηση με την ιστορία των προσλαμβανουσών παραστάσεων.

Μαίη Σεχάμπ

Σημειώσεις

¹ σελ. 87.

² Κεφάλαιο «Η αιωνιότητα της στιγμής», υποενότητα β': Στιγμή και έμπνευση, σσ. 91-102.

³ «Για έναν νέο ανθρωπισμό», σσ. 103-125.